

DET ÆLDSTE BILLEDE AF HOLBÆK

Byplanen i Resens Atlas.

Ved Albert Thomsen.

Peder Hansen Resen, f. 1625, d. 1688, Skaberen af det i historiske og topografiske Værker ofte citerede »Resens Atlas«, var en af sin Tids berømteste Lærde; efter en fleraarig Udenlandsrejse til Holland, Frankrig og Italien blev han i 1657, da Svenskekrigen begyndte, udnævnt til Professor ved Københavns Universitet. Hans store Evner, især som Jurist, toges ogsaa i Anvendelse i det praktiske Livs Tjeneste, 1664 blev han Borgmester i København, 1669 Assessor i Højesteret, 1672 Præsident i København, 1673 Medlem af Statskollegiet o. s. v.

Han var en stærkt historisk interesseret Mand; han udgav adskillige retshistoriske Værker og sørgede for Udgivelse af Snorres Edda og Jyske Lov. Men det, som har bevaret hans Navn uforglemmeligt, er dog hans store Danmarksbeskrivelse, ATLAS DANICUS.

1666 opfordrede han Præster og Bisper over hele Landet til at sende ham Beskrivelser af de enkelte Sogne og Byer, og samtidig lod han foretage vældige Mængder af Afskrifter af gamle Aktstykker og Breve. Da det blev renskrevet, fyldte det over 30 store Foliobind; men da han blev klar over, at en Udgivelse af dette Kæmpeværk ikke lod sig gennemføre, lod han Præsten Johan Brunsmann udarbejde en forkortet Udgave, som imidlertid heller aldrig blev trykt, saa efter Resens Død henlaa hele det vældige Materiale i Universitetsbiblioteket, hvor det brændte ved Københavns Ildebrand 1728 sammen med Resens store Bibliotek, som han havde testamenteret Universitetet.

En Afskrift af Danmarksbeskrivelsen ejedes af Kongehuset, men den brændte med det kgl. Haandbibliotek 1794. Derimod eksisterer der endnu en anden Afskrift, som L. de Thurah ejede, den er paa Det kongelige Bibliotek (Uldall Fol. 186), men den er blot en Afskrift af Brunsmanns Udtog (7 Bind). Endelig findes paa Universitetsbiblioteket et endnu kortere Udtog (3 Bind), skrevet af Chr. N. Aarslev¹).

Mangfoldige Lokalhistorikere har øst af det rige Kildevæld, som Resens Værk er for den, der vil vide noget om Danmark paa Christian V's Tid. Det maa derfor hilses med Glæde, at der nu er paabegyndt en Udgivelse af det bevarede Materiale i dansk Oversættelse og med alle de værdifulde Illustrationer²).

Hvad Holbæk angaar, da er Resens Beskrivelse desvære yderst kortfattet; Haandskriftet (Kall Fol. 31) i Det kgl. Bibliotek indeholder kun følgende, der her gengives i en Oversættelse fra Latin, som godhedsfuldt er besørget af cand. mag. C. Wassmann.

Holbeca (muligvis Hulbeca af »Hulbek«, d. v. s. en dyb og rummelig Bæk, som gennemskærer Byen og danner en Del af Isicusbugten, ved hvilken Holbeca ligger, eller muligvis Holtsbeca af Holts, Skov (silva) og Bæk (rivus), som om det er en Skov i Forening med en Bæk; dermed stemmer Byens Vaaben: et Træ) ligger i en Afstand af 7 Mil fra Kbhn. i den nordlige Del af Sjælland ved Bredden af Isicusbugten, som paa Dansk hedder Isefjord. I Byen findes, foruden en Skole, et Raadhus og et Slot, en Kirke, hvori der er et meget smukt Baptisterium, som en stedlig Raadmand Andreas Schultz har helliget til Kirken. Blandt denne Kirkes Præster er Magister Søren

¹) En god Oversigt over Materialet gives af Dr. Ellen Jørgensen i Hist. Tidsskr. 9 R. 4. Bd. 193.

²) Se iøvrigt Indledningen til den danske Udgave af Resens Atlas 1. Hæfte: Helsingør, ved Johs. Knudsen 1928. (»Bornholm« kom 1925, Roskilde 1929 og Viborg Stift 1934.)

Mai, Fader til ca. 20 Børn, ret kendt. Byen har Privilegier som de andre Byer i Sjælland, Hestemarked i Henhold til Frederik d. 3's Forordning, som blev udstedt Aar 1650. Iøvrigt plejer Marked at afholdes d. 16. Oktober og 14. September. Byens rigere Købmænd lever hovedsageligt af Kornhandel, saa at derfor et ikke ringe Antal Skibe lastes i Holbæk for at føre Korn til fremmede Egne. Hvad de øvriges Forhold angaar, saa svarer de til de fattige Tilstande i Sjællands Byer. Blandt de Anklager, som Lundeærkebispem Jacob Erlandsen overvældede Christoffer den Første med efter Hvitfeldts Udsagn, var ogsaa denne, at han tillod Indbyggerne i Holbæk ustraffet at dræbe Præsten Asser og at begrave Liget i uindviet Jord efter at have slæbt det igennem Gaderne. I 1290, da den nævnte Christoffers Barnebarn, Erik Menved, regerede, hærgede en anden Erik Byen med Brand. Denne ulykkelige Hændelse kom den ogsaa til at prøve ved andre Lejligheder. —

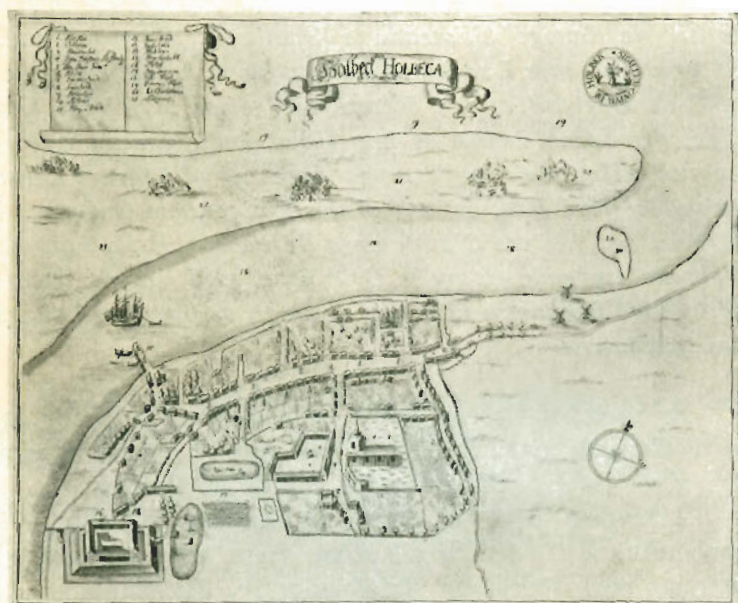
Er saaledes Resens Tekst uden større Værdi for os, er til Gengæld hans Byplan af den største Interesse, idet den giver os det ældste kendte Billede af Holbæk.

Allerede i 1677 lod Resen en Samling paa over 100 kobberstukne Tavler til sit store Værk gøre færdige og forsyne med foreløbigt Titelblad; fire Eksemplarer af denne Samling findes nu paa Det kgl. Bibliotek.

Der er ikke Signatur eller Datering paa Resens Illustrationsmateriale, men man kan gaa ud fra, at hans Byplaner er tegnet paa Stedet af de Landmaalere, han havde bestilt til dette Arbejde. Det er ikke gjort alt for godt; i mange af Planerne er der slemme Fejl og Fortegninger. Det er blevet sagt om disse Planer, at der er i dem »slet ingen Accuratesse, da Landmaalerne ikke forstod Geometrien, ja knap rigtig vidste, hvor Øster og Vester var«¹⁾. Nej, nøjagtige og akkurate er Planerne ikke, men anvendes de med Kritik og Forbehold, giver de os jo al-

ligevel et saare værdifuldt Billede af, hvorledes Købstæderne saa ud omkring 1670—80; og i mangfoldige Tilfælde er disse Grundplaner tillige de ældste Billeder, man har af Byerne.

Vi bringer hed to Gengivelser af Kobberstikket af Holbæk i Atlas Danicus. Den ene viser hele Stikket med Titel, Navneforklaring og Byvaaben øverst; den anden gen-

giver i større Maalestok et Udsnit, hvorpaa kun ses selve Byen.

Vi vil nu se lidt paa denne sidste Plan. Lad os begynde ude ved Smedelundsporten. Her er kun tegnet et almindeligt Markled, saare primitivt, men paa en Blyantsskitse, optrukket med Pen, maaske et Forarbejde til Stikket (i Det kgl. Bibliotek; Thott 692 fol.), vises en helt statelig Plankeværksport.

¹⁾ Kr. Sørensen Testrup i Danske Samlinger II, 277—81.

Fra Porten bugter Smedelundsgade eller Smedelund, som den ofte kaldes i ældre Tid, sig nordpaa, flankeret af to Rækker ganske ens Smaahuse; Tegneren har ikke forsøgt at karakterisere de enkelte Bygninger.

Algade kaldes Den Store Gade. Paa Torvet er vist den store Bybrønd, som ofte omtales i Kæmnerregnskaberne, naar dens Jernlænker eller Vandspande skal repareres. I Eftersommeren 1935 stødte man ved Ledningsarbejde paa den; den var sat af Kampesten, cirkelrund, med en Diameter paa c. 3 m. Resens Plan viser, at den antagelig har haft en firsidet Overbygning med Tag. Tæt ved ses en Pæl med et tresidet Topstykke ligesom de middelalderlige Landevejskors. Om det er det Fredskors, der nævnes i Kong Eriks Stadsret, eller det skal forestille Byens Kag, er ikke let at afgøre. Sandsynligheden taler mest for det sidste. Kagen, Skampælen, hvortil de Syndere bandtes, der skulde kagstryges, stod i hvert Fald her paa Torvet.

Om Gadens Huse er intet at sige, de er kun Signaturer; hist og her angives Udhuse, og overalt er de tomme Rum udfyldt med Haver, de Kaalgaarde og Æblehaver, som Ting- og Skødeprotokoller saa ofte nævner. Den eneste Gaard, der er gjort lidt ud af, er den paa Hjørnet af Bysøstrædet (nu Jensen & Olsens Hjørne), men den tilhørte ogsaa en af Borgmestrene, Sgr. Johan Eggers.

Østerpaa fortsættes »den store Gade« i »Labeck«. To Steder er der midt i Kørebanen Signaturer, som vel skal betegne Gadebrønde. Der er kun faa Ejendomme i Gaden, der snart bliver til en Vej med Træer paa Siderne og ender med et Led ud mod Dragerupvejen. Der ses et lille, enligt Hus ved Leddet. Her omkring maa Rakkerens eller Natmandens Hus have ligget. Uden for Leddet knejser Byens tre Vindmøller.

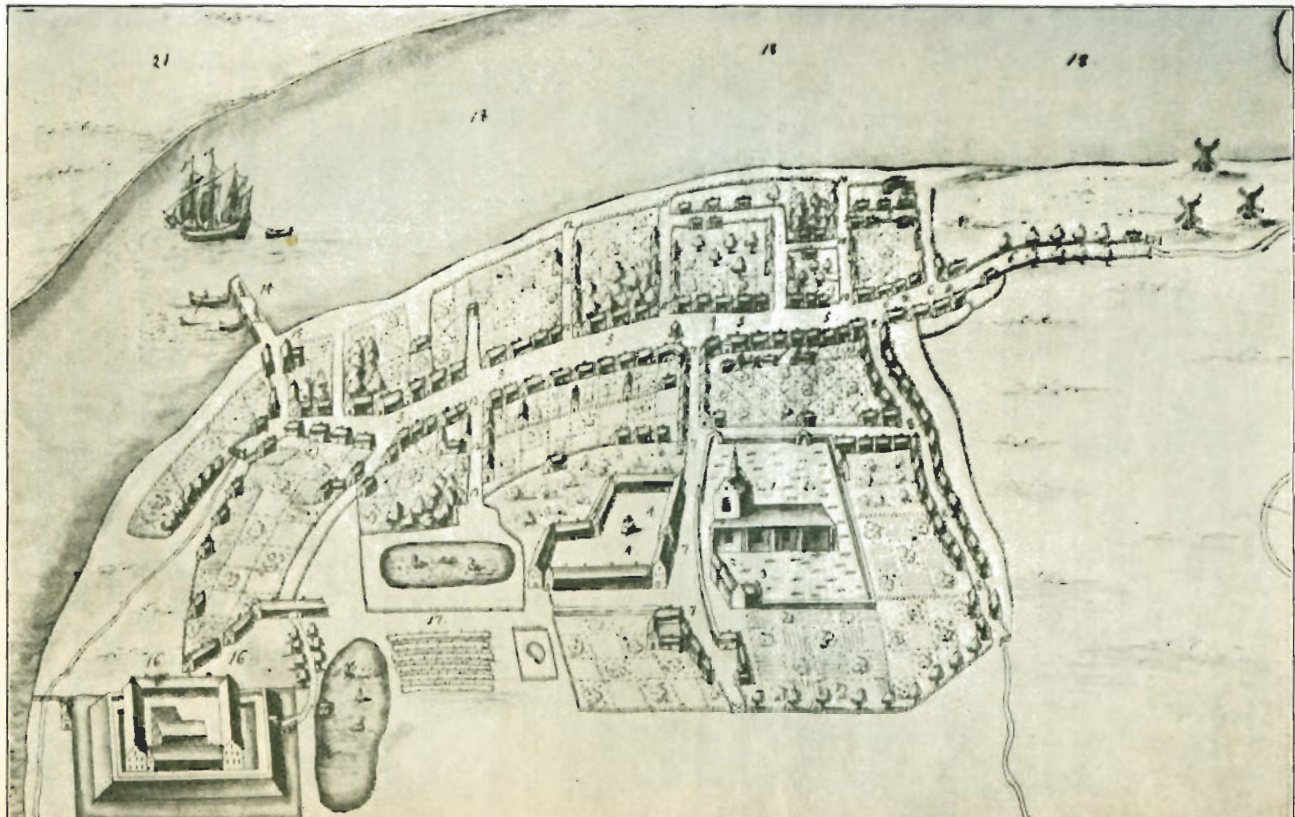
Ude i Vest fører et Stræde ned til Skibbroen. Paa Strædets østre Side ses »Magesinhuset«, der oprindelig var Pakhus til Opbevaring og senere Udskibning af

21

18

18

17

Regeringens Skattekor, men paa Resens Tid ejedes det af Borgmester Schult.

Ved selve Broen, der jo endnu indgaar som den vestligste »Mole« i den gamle Havn, har Tegneren anbragt et Par Baade og ude paa Rheden et stort Handelsskib. Paa Blyantsskitsen ligger Skuden helt inde ved Broen.

Foruden Skibbrostrædet fører syv andre Stræder eller Slipper fra Ahlgade ned ad Bakken mod Stranden. Tager vi dem fra Vest til Øst, er den første en nu forsvunden Slippe, vistnok mellem Nr. 3 og 5. Maaske har den engang ført ind til St. Nikolai Kirkegaard; her omkring laa jo til 1573 Byens egentlige Sognekirke. Der ses endnu paa Bykortet 1794 (i Museet) Spor af en Slippe her mellem de nævnte Ejendomme.

De næste Stræder er Blindestræde, som virkelig ender blindt, og Studiestræde, der fører helt ned til Vandet og er bebygget paa den østre Side som nu; paa den vestre ses kun eet Hus langt nede, Huset paa Helledesbanken. Dette mærkelige Stednavn, der utvivlsomt kommer af Helvede, har Resen ikke faaet med (i Grundtaksten 1682: »et lidet Hus, kaldet Helvede«). Af de 8 Stræder til Stranden kender han jo kun Navn til de 3: »Studi-Stræde«, »Bleg-Stræde« og »Søstræde«.

Blegstræde er rigtigt anbragt lidt vestligere end Klosterstrædes Udløb paa Torvets modsatte Side. Derimod er Søstræde lagt lidt for østligt og er ført helt igennem til Stranden; det nuværende Brolæggersstræde nævnes ikke. Mærkeligere er det, at Resen heller ikke har Navn til den morsomme Tværgade, der dog allerede paa hans Tid kaldtes Vimmelskafte, eller til dens Forbindelse med Ahlgade, det nuværende Torvestræde. Hans Tegner har lagt Vimmelskafte alt for nordligt, helt ned til Stranden. Den Række Huse ved Stranden mellem Brolæggersstræde og Blegstræde, som undertiden kaldtes »Fiskerhusene ved Stranden« eller senere »København«, og hvor vel ogsaa den længst forsvundne

Kragsbrygge har ligget, har Tegneren ikke medtaget, muligvis fandtes de slet ikke paa hans Tid. Navnet København dukker op 1682 i Grundtaksten.

Det sidste af de mange Strandstræder, det, vi nu kalder Østerstræde («Sladderstræde») er paa Planen kun sparsomt bebygget. Her ender Byen. Ingen skulde tro, at vi her var ved Midtpunktet i den gamle Landsby Labæk; paa Strædets østre Side laa jo Vor Frue Kirke, hvis Ruiner dukkede op af Jorden og Glemselen i 1913. Den blev nedbrudt midt i 1500'erne.

Tværvejen mellem Østerstræde og Brolæggerstræde er rigtigt anbragt og bærer sit gamle Navn R o l i g h e d.

— Vi gaar derefter over til de Stræder, som fører sydpaa fra »den store Gade«. Det vigtigste er »Kirkestræde«, som vi nu kalder Klosterstræde. Det fører op til Byens Latinerkvarter: Kirken, Skolen, Raadhuset og Præstegaarden.

Det trefløjede Klosterkompleks: Kirke (1), Skolen (2) og Raadhuset (3) er særdeles daarligt tegnet; de sidste to Bygninger er jo altfor smaa i Forhold til Kirken, og Forbindelsen mellem dem er saa slet angivet, at man skulde tro, Tegneren byggede paa skriftlige Oplysninger og ikke paa Selvsyn. Vi ser, at Kirken har Taarn med kamtakkede Gavle i N. og S. og en lille Tagrytter øverst oppe.

Latinskolen (2) synes delt i to Bygninger i hinandens Forlængelse, ganske urigtigt; derimod var Raadhuset (3) paa den Tid virkelig delt i en lavere og en højere Bygning. En vældig Ringmur med 3 Porte omgiver Klosterkomplekset. Øst og Syd for findes Haver.

Paa Strædets vestre Side over for Kirken ses »Sogne Præstens Residentz«, en vældig Gaard, hvis Størrelsesforhold er vildt overdrevet. Her residerede paa Resens Tid Magister Søren May, som døde 1679. Den nordlige Ende af Gaarden er bygget af ham c. 1670. Gadelængens nordre Del er altsaa den nuværende Museumsgaards Forhus;

den søndre Del (nu det gl. Raadhus) stod til 1843. Mu-seets gamle Bagbygning ses ogsaa, ligeledes den nordre Træbygning, hvor der i sin Tid var Friskole. Den store Brønd er ligeledes rigtigt anbragt; vi fandt Rester af den under Brolægningen for et Par Aar siden.

Syd for denne gejstlige Residens ser man en firlæn-get Gaard (hvor det nuværende »Bjelkes Hus« ligger). Den ejedes ogsaa af Magister May og var senere Her-skabsbeboelse for prominente Folk som Admiral Bille, Ba-ron Knuth og Etatsraad Æreboe. Til Gaarden hørte en herskabelig Have med Fiskedamme. Paa den modsatte Side af Strædet ses paa Planen et Par Huse, der i hvert Fald en Tid var Bolig for Hørere ved Latinskolen. Ved Strædets sydlige Ende findes et Led, som kaldtes Kloster-porten. Herigennem var der Adgang til Magistratens Embedsjorder.

Vest for Præstegaarden ser man Bysøen med to mægtige Gæs i. Et Stræde, Bysøstræde, fører ned til denne Byens gamle Vandingsplads.

Tværvejen Bagstræde kender Resen ikke; her ses kun en Antydning af et Skel med 3—4 Huse ved. Det nu-værende Kirkestræde har intet Navn paa Planen; kun den østlige Ende af det, ud til Smedelund, er tæt be-bygget. Gadenavnene her omkring har vekslet; Kloster-stræde er af nyere Dato¹⁾; i forrige Aarhundrede hed de to Stræder Store og Lille Kirkestræde.

Den nuværende Nygade kan vi naturligvis ikke finde hos Resen, den blev jo først c. 1850 ført ned gennem Amts-skrivergaarden. Algade ender i Vest med en Ledport, den, som ofte senere kaldtes Strandporten, hvilket Navn det vestlige Stykke af Gaden ogsaa bærer paa Kortet i Traps Danmark 1859. Udenfor Porten laa nogle smaa Huse paa Slottets Grund, hvor nu »Isefjord« ligger. Herfra fortsæt-ter en Vej, den gamle Landevej ad Tuse til, hvis første

¹⁾ Grundplanen i »Frederik V's Atlas« kalder Gadens nordlige Del Kirkestræde og den sydlige Klosterstræde.

Stykke nu bærer det baade ulogiske og pretentiøse Navn »Villakvarteret«.

Her i Kortets Hjørne ser vi **S l o t t e t** afbildet, vel det eneste Billede, der eksisterer af det. Men for at komme ind til det, skal vi op til Algade igen; ved den lille Blindgade med det morsomme Navn »Pølsekrogen« førte en Vej derud. Den gik gennem en Port i en lang Bygning, der sammen med to andre vestligere Bygninger maa være Udbygninger til Slottet. Om de saa er dets Staldgaard eller Ladegaard er ikke godt at sige. I 1700'erne laa Ladegaarden et Stykke ude i Slotsmarken, Vest for Skolestien.

Paa den anden Side Porten bliver Slotsvejen til en Allé, der svinger ind mellem Slotssøen og Voldgraven, en Pælebro fører over Graven, og derefter ser det ud til, at Adgangen gik ind ad en Port gennem selve Volden, og herindenfor har Tegneren angivet endnu en Vandgrav, saa Indgangen til Slotsgaarden skulde ligge i den nordlige Ende af den to Stokværk høje Sydfløj.

Slottet bestaar af fire Fløje, helt omgivet af Volde og Grave; Bygningerne var overvejende af Bindingsværk, men inde i Gaarden op mod søndre Fløj laa Resterne af det middelalderlige »Stenhus«, et Taarn og et Hus opført af røde Munkesten, Valdemar Sejrs Borg, hvorefter der jo endnu er Murværk tilbage i Kældrene. Resens Tegner har nogenlunde rigtigt anbragt den gamle Bygning og vist, at den var bygget af Sten.

Vandtilløbet til Graven fra Slotssøen og Bakkerne Syd for er ikke vist, derimod ses Afløbet mod Stranden og den lille Vandmølle, som det drev. Mellem Møllen og Fjorden gaar Landevejen over Bækken ad en lille Bro.

Om Paalideligheden af Resens Slotsgrundplan tør jeg ikke her udtale mig. Vi er desværre ikke i Stand til med fuld Sikkerhed at kunne skrive Slottets Bygningshistorie.

Øst for Slotssøen, der jo i vor Tid ligger hen som Eng, har Tegneren anbragt en Blegeplads med 6 lange Strimler Lærred udlagt til Bleg. Her i Nabolaget nævnes

ogsaa 1714 en Bleghave med Hus og Vænge, tidligere tilhørende Slottet¹⁾.

Til sidst skal vi blot gøre opmærksom paa, at Resen bruger Holbæk Fjords gamle Navn Listfjord (List betyder vistnok en smal Strimmel), og at Kirsebærholmen her (ligesom paa flere andre gamle Kort) er tegnet som en Ø, hvad den nok har været engang.

I øverste Hjørne til højre er afbildet Holbæks Byvaaben, maaske tegnet efter det Signet, man dengang brugte; Byens gamle Mærke, de tre »Linde«, er her varieret paa en højst uromantisk Maade som en Potteplante med en fritvoksende Grøntsag paa hver Side.

Især paa eet Punkt omgaas Tegneren meget letsindigt med Verdenshjørnerne, idet han lader Fjorden foretage en kraftig Drejning mod Sydvest; Resultatet bliver, at Slottets Nordfløj ud mod Fjorden vender mod Vest og Portfløjen mod Øst!

¹⁾ Paa den tidligere nævnte Blyantstegning er der Syd for Blegpladsen angivet et langt, lavt Hus.